

BALLETMEISTRI SÄÄREPAELAD

Urmast Vadi. Ballettmeister. Loomingu Raamatukogu, nr 6–9. Tallinn: SA Kultuurileht, 2019. 194 lk.

Eesti kirjanduses on Konstantin Pätsi kujutatud tegelasena mitmel viisil. Karl Ast Rumori mälestustes seisab tsaaririigi poolt surma mõistetud villases kampsunis mees Berni väikemõisa rõdul, „kõrge laup ja lopsakad palgepoolled eritunnuseks; muigavates huultes peidusklev ironia”.¹ Tegelasena esineb ta näiteks Rumori novellis „Uned unetuses” (1951), Ervin Õunapuu novellis „Määritud hinged” (raamatus „Eesti gootika II”, 2004), Mart Kivastiku näidendis „Kostja ja hiiglane” (suvelavastus Viinistul 2018) ja Olev Remsu romaanis „Buraševõ hullud” (2019).² Urmast Vadi romaan „Ballettmeister” käsitleb ühtpidi aega Eesti Vabariigi presidendi vaimuhaigla-aastatest vangina Venemaal; teisalt võib kohe alguses küsida, kes on siin üldse peategelane. Võib-olla on see tantsuansambli Sõleke esitantsija, pritsimees Jüri Taluste, ehtne Kalevipoeg, kel puuduvad „ainult mõök, siil ja laud” (lk 37), või hoopis, nagu pealkiri vihjab, raamatus oma eluloo jutustanud ballettmeister Harald Võormann. Eks nad kõik kolm ole omamoodi ka ballettmeisterid kellegi lavalaudadel.

Vadi romaan on välja kasvanud näidendist, mis esietendus aastal 2009. Rahvuslik ajalugu, leiab Jürgen Roos-

te.³ Aro Velmet on romaani kirjeldanud kui filmilikku komöödiat, kus koomilise efekti tekitavad läbikukkumised.⁴ Kohe, kui mõtlen, et see ongi komöödia, tuleb meelde, kuidas „[k]orruga hakkas taevast sadama verd” (lk 147), või et romaanis toimuvatest valusatest sündmustest ei räägi tegelased omavahel mitte kunagi, see jääbki hinge või (vist) teraapiliselt tantsujoonisesse. On see tragikomöödia või siis must komöödia? Tõepoolest meenutab pisut Bulgakovit või „Lendas üle käopesa”, nagu Velmetki ütleb. Aga kõik need imeloomad, katsumused, teekonna lõpul ootav ülesanne? Siin tekib kiusatus mõelda „Ballettmeistriga” seoses Vladimir Propi imemuinasjutu morfoloogiale. Muide, see vaatepunkt lahendab kohe ka peategelase küsimuse.

Madis Arukask on regilaulu süvastruktuuri analüüsis esile toonud Propi põhifunktsioonid, leides ühtlasi lisamotiive.⁵ Neist setu laulus esimene, ettevalmistus teele asumiseks, avab „Ballettmeisteri” mõlema peategelase teekonna ajendid. Edasi läheb Vadi romaanis kõik üsna Propi järgi: kangelane läheb kodunt välja/teele; ta saab kaasa vaja-

³ J. Rooste, Kuidas tantsida end eestlaseks. Urmast Vadi ja Barbara Lehtna näitel. <https://kultuur.err.ee/936726/jurgen-rooste-kuidas-tantsida-end-eestlaseks-urmas-vadi-ja-barbara-lehtna-naitel> (10. VI 2019).

⁴ A. Velmet, Vikerkaar loeb. Urmast Vadi filmilikk romaan. – Postimees 8. III 2019.

⁵ M. Arukask, Müüdikatked regilaulus. Katse regilaulu süvastruktuuri avamiseks Vladimir Propi muinasjutumorfoloogia järgi. – Pro Folkloristica IV. Vaga vares. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1996, lk 5–14. <http://www.folklore.ee/era/nt/PF4/4Arukask.htm> (10. VI 2019).

¹ K. Ast Rumor, Aegade sadestus. Olusid, iseloomustusi, hinnanguid. Tallinn: Eesti Raamat, 2004, lk 440.

² Vt ka V. Vaher, Kivi peeglist. Presidendikajastusi eesti ilukirjanduses. – Looming 2000, nr 8, lk 1228–1241.

likke võlusesemeid ja peab neid oskama vastavalt kasutada; tal on või teekonnal sigineb juurde abilisi; ta peab enne lõpp-ülesandeni jõudmist läbima mitmed katsed, milleks on näiteks kellegi/millegi vabastamine; teda ähvardab valekangelase isik; pärast kulminatsiooni peab ta suutma koju naasta ja end seal tõestada. Olemas on siin nii antagonist kui ka teesasaatja. Lohe tapmine ja printsessi vabastamine jäävad loos olemata. Aga et tegemist on kostüümidraamaga ja topeltrollid on olulised, ei tohiks usaldada Vadi tegelaste välimust. Muinasjutus selgub valekangelane kõige kaalukamas lõppsituatsioonis, mitte loo keskel või alguses. „Ballettmeisteris” viibib vabastatav isik küll muinasjutule sobivalt tsaari seltskonnas, ent osutub printsessi asemel valekangelaseks ja paljastab end ise. Romaani lugu ei ole puhtalt muinasjutupärane, tegemist on valvsust nõudva puslega: puhtad liinid jooksevad risti või kattuvad, tegelased vahetavad kesta, kangelasel jääb võlusesemetest ära kasutamata paar kalosse. Ometi, kui Vadi eelmine romaan „Neverland” (2017) koosnes paljudest hargnevatest ja omavahel kohati vaid riivamisi taas kokku puutuvatest lugudest, siis „Ballettmeister” on süzeelt vägagi lineaarne ja klaar.

Romaanis põimuvad Eesti n-ö suur ja väike ajalugu 1940. aastatel. Päts võiks olla romaani suure ajaloo kangelane. Imemuinasjutu, siinkohal „väikese loo” kangelane Jüri jääb ellu ja jõuab koju tagasi. Suure ajaloo kõledates keerdkäikudes on Vadi loomingule omaselt üdini inimlikud need Sõlekesel liikmed ehk tuletõrjujad-pottsepadtantsijad oma suhtesasipundardega. Nukralt tahaks küsida, milleks on inimesel armastust nii väga vaja – kannad seda kaasas nagu musta muret või pliiditruubikivi, ja hea, kui sellest saab rääkida vähemalt Emakesele Moskva ühiskorteris, tallegi rohkem mõistu. Eideke on muidugi Baaba-Jagaa, kes kangelase „läbi katsub”. Metsahütti asendab ühiskorter, kus leidub kõike sõr-

mustest (muinasjutu sage abivahend!) kuni automaatpüstoliteni. Sõleke on äsja põrunud oma missioonil kesk Moskvas, oskamata lihtsat ja samas nii erilist ülesannet – rääkida hästi üht korralikku vene anekdooti – ega olegi Baaba-Jagaa heldust nii väga ära teeninud, kuna muinasjutunõia juures peaks kangelane suutma esitatud küsimusele vastata.⁶

Muinasjutus esinevad loomabilised on Vadi romaanis kõige segasemate ülesannetega olevused. Kas neil on üldse mingi funktsioon? „Ainuüksi kohtumisest põdraga piisaks, et „Ballettmeisteri” eksistentsi õigustada,” ütleb Velmet.⁷ Põdraga kohtub sõjaväe fanaatiline laoulem Boriss Jerofejev öises linnas. „[S]ee oli tal esimene kord loomaga rääkida” ja „[a]lles hiljem tulid talle pähe väga tabavad laused ja küsimused, mida oleks võinud põdrale esitada [---]” (lk 138). Põder on oma meelsuselt huvitav, teda võiks vist määratlada isegi kui teatavat ökofašisti – ootuse pärast, et Hitleri poolt peatselt tallermaaks tehtavasse linna tekib loomadele uusi elupaiku. Põdra ülesanne võib jäädagi peidetuks peale sõjaennustuse; tuletagem meelde „Neverlandi” sõjaliste huvidega mäkra, kes on tegelasele Romanile seltsiks Kaitseliidu õppustel ja suundub romaani lõpul tema spordikotis üle Eesti piiri vaenlase tagalasse. Sundimatult vestlevaid loomi, kes osutavad endi ja inimese vahelise piiri ahtusele, on viimasel ajal kirjanduses teisigi: Paavo Matsinil, Andrus Kivirähkil. Vadi omad kipuvad aga alati olema kuidagi iseäralikult poliitiliselt või ajalooliselt läbinägelikud ja tundlikud. „Koor suunas pilgu Jüri seljalt üles taevasse ja nägi Pika Hermannit tornis lehvimas korruga nii sinimustvalget kui ka punalippu.

⁶ Baaba-Jagaa isiku üldise komplitseerituse kohta vt lähemalt: V. Propp, *The Russian Folktale by Vladimir Yakovlevich Propp.* (Series in Fairy-Tale Studies.) Detroit: Wayne State University Press, 2012, lk 156–159.

⁷ A. Velmet, *Vikerkaar* loeb. Urmas Vadi filmilik romaan.

Mida küll vana koera silmad veel ära ei näe!” (lk 21–22)

Toit on samuti teema, mis Vadi teostes tähelepanu köidab. See ei ole ebarahulik, näiteks Günter Grass on paras gurmeekirjanik oma „Kammeljas”. Või praetud maks „Meistris ja Margaritas”, mis üpris samal kujul, ehkki sidrunimahlast, on siingi üheks märksõnaks, mis seikluse edenemisele kaasa aitab (poleks Moskva turul parajasti müüdnud värsket maksa, ei oleks Eideke Sõlekese-meestesse üldse nii soodsalt suhtunud). Pooltahtmata, osalt Vadi varasema loomingu tõttu, tekib toiduga veel üks võib-olla meelevaldne seos. Stalini-aegse Venemaaga käib ju kaasas hirm, millest on kirjutanud näiteks Anatoli Rõbakov oma Arbati-raamatuis või väga värskelt Julian Barnes Dmitri Šostakovištšist rääkivas romaanis „Aja müra”. Ei ole seda hirmufooni välja jätnud Vadigi: see kordub inimese hakklihamasinasse jäämise kujundis. Ma ei looks siin muidu üldse seost toiduga, kui „Neverlandis” poleks olnud olemas tervet Hakklihamaad.

Üks teekonnal vajalik võluse Jüri kohvris on rahvatantsuõpik „Esimesed sammud”. Tantsijana on mul vahel pisut ketserlik tunne, et alati ei olegi see tulemus, mis tantsu juures lummab, vaid protsess, kuidas tants vähehaaval sünnib: kuidas proovisaalis hakkad kuskil liigutuste kompleksis nägema lugu või loojuppi, nagu oleksid äkki nägijaks saanud. Rannarootsi rahvatantsu taustal tead justkui äkki, mismoodi plaksuvad läänetuules jaala purjed. Publikule jääb lõpptulemuse ime, kui mustrid laval või tantsupeomurul jooksma hakkavad. See kõik on Vadil nii hästi tabatud: romaan kirjeldab, mismoodi mehed tantsima õpivad ja tants lavastama hakkavad; kuidas päti ja polgu poja Serjoža õpetundidest selle kohta, mismoodi Moskva tänavail ja sõjas ellu jääda, sünnib tants „Kõnni, kui kurat on su kannul” (lk 113). On olemas teinegi selleteemaline tants, „Serjoža”, kus lisaks sülitamisele on läbivaks teemaks „ühe mahviga suitsu tõmbamine, ropendamine, päti kombel

tänaval kõndimine ja kakluse imiteerimine” (lk 123). Tahtmatultki tõuseb kõik silme ette: esiti ilmselt modernitantsu võtmes, mitte tingimata Tahkuranna rahvariiete või rahvatantsuõpiku lehekülgedega seotult.⁸ Aga vaadakes Eesti meestetantsu ajalugu: tantsitud on imiteerivaid ja akrobaatilisi tantsu. Või siis Eesti (ka sega-) rahvatantsude nimesid: „Mustlane”, „Kiitsakas”, „Jommitants”, „Kivikasukas”, „Harakantants”, „Kubemetants”, „Kuradipolka”, „Marukibe”.⁹ On olemas vargatantsud, ehkki seal varastatakse paarilist. Ja koreograafia ei ole lihtne. „Pirupolka” kohta on 1905. aasta EÜS-i stipendiaadid ausalt kirjutanud: „Õige keerulisi vigureid ja hüppamist sisaldav tants. Üleskirjutamisest ei tulnud midagi välja.”¹⁰ Ent Sõleke otsustab juba enne esimest esinemist, et kõike peab tegema sisemise vabadusega, nagu laulavad Ruhnu hülgekütid (lk 69) – ja publiku kaasamise numbrite ohtlikust külgetõmbest kõneleb kukepoks „Marseljeesi” saatel. „Üles, vabaks tahame saada / Puruks lõhume tõkkes sel teel!”¹¹

Aga rahvatantsuõpik ise? Ei ole selle pealkirjaga teost ei Anna Raudkatsil, Rudolf Põldmäel, Herbert Tamperel ega Ullo Toomil. Nagu pole päriselt olemas vaid Tahkuranna rahvarõivaid ega klapi romaanis kõik ajalooõigad. „Ballettmeister” on vallatu näide sellest, kuidas ühe loo saab ilukirjanduses üles panna aja kangastelgedele. Eks selles põimuski kangasse Tahkuranna salakood, punuti see siis vestireväärile, säärepaeltesse või kindakirja, kes sellest

⁸ Ma ei ole kahjuks näinud ei lavastuse tantsunumbreid ega raamatuesitlusel esitatud tantsu.

⁹ Lehitseda võib nt Ullo Toomi raamatut „Eesti rahvatantsud” (Tallinn, 1953).

¹⁰ K. Torop, Viron vakka. 105 eesti rahvatantsu. Tallinn: Eesti Rahvatantsu ja Rahvamuusika Selts, 2008, lk 15.

¹¹ Revolutsioonilise vabaduse ja Eesti autonoomia pidustuse laulud Eesti rahva vabastamise päeval 26. märtsil 1917. a. Tartu, 1917, lk 2.

täpselt romaanis aru saab. Vana Tahkuranna kindakiri on olemas küll.¹²

Ullo Toomi on pidanud oma rahvatantsuraamatus kirjeldama ka nõukogudeaegseid uusloomingulisi tantse: „Brigadiri polka”, „Ehitajad”, „Kolhoosipolka”, „Kaevurite tants”.¹³ Viimase põhjal võiks peaaegu arvata, et kindral S. otsustas „Ballettmeisteri” lõpus siiski teisiti ja saatis Sõlekese vangilaagrisse, kus viimased panid aluse teatava perioodi tantsukunstile. Näiteks „Kaevurite tantsu” IX tuuri A-osa (taktid 121–128) on „Suuremate põlevkivitükkide purustamine ja laadimine vagonettidesse”. Ainult et neis vangilaagrites, kuhu eesti mehi toona saadeti, tegeleti teiste maavaradega: Kolõmal kaevandati väärismetalle, Vorkutas kivisütt. Sõjaaegne tegevus on romaanis täiesti markeerimata. Rindele Sõleke

ilmselt ei läinud; kahtlane kontingent nagu tööpati mehedki. Kujutasin see-eest korraks üsna hästi ette, kuidas nad võisid kokku sobida Jaroslavlis Eesti NSV riiklike kunstiansamblike reper-tuaariga ja Gustav Ernesaksa „kraavi-hallide meeskooriga”.

Muinasjutul on õnnelik lõpp. Ja kui nad veel surnud ei ole, siis elavad nad õnnelikult koos praegugi. Jüri ei jäänud ilma oma Margaritast, vabandust, Anastassija Ljubovnast. Peidetud varandusega ei lähe nii kehvasti kui Kivirähki romaanis „Rehepapp”. Kui lugeja tahab näha, kuidas tantsib romaani avanumbrit ehk „Konnatantsu” ilmselt siis Võormann-Taluste ansambli õigusjärglane, 1976. aastal asutatud laste ja noorte tantsukollektiiv Sõleke, siis sellest on ERR-i arhiivis olemas filmiklipp.¹⁴

ELLE-MARI TALIVEE

¹² Ü. Kont, A. Randmaa, I. Raud, Pärnumaa rahvarõivad. Pärnu: Pärnu Muuseum, 2017, lk 225.

¹³ Alates lk 315.

¹⁴ Sõleke, 1983. <https://arhiiv.err.ee/vaata/144202>, vaadata alates 14:10.